

Taco de jongen – jeugdijaren

Voor Wepke Piers, Henrick Schimmelpenninck, Berent van Blijdenstein, Thijs Feenstra en Bouwe Jacobs, voor dominee Assuerus Doyer, voor het overgrote merendeel van de voorouders in Taco's kwartierstaat geldt dat zij behoorden tot de doopsgezinde broederschap, een kleine protestantse religieuze minderheid.

De ontstaansgeschiedenis van de doopsgezinden voert terug tot het jaar 1534, wanneer radicale kerkhervormers en hun volgelingen zich hebben verzameld in Münster. Ze worden wederdopers genoemd, omdat ze zich tegen het sacrament van de kinderdoop hebben gekeerd en zijn overgegaan op het dopen van volwassenen: zij menen dat het ware geloof alleen kan komen tot hen die werkelijk begrip hebben van het leven en sterven van Jezus Christus. Na de herdoop vormen zij de gezuiverde gemeente Gods en ze geloven dat in Münster de grote eindstrijd tussen goede en kwade krachten uit de Openbaring van Johannes plaats zal vinden; hier zal het Duizendjarig Vrederijk worden gesticht.

Het doperse bewind onttaardt in wantoestanden nadat de stad wordt belegerd door de katholieke machthebbers: binnen de stadsmuren heerst hongersnood, boeken worden verbrand, polygamie wordt gelegaliseerd en op het overtreden van de

tien geboden komt de doodstraf te staan. Legitimatie voor het schrikbewind wordt gevonden in de apocalyptische visioenen en profetieën van Jan van Leiden – de ‘koning van Sion’ – die zich aan het hoofd van de beweging had gesteld. Uiteindelijk valt de stad; de messiaanse droom van het goddelijke koninkrijk Münster was verworpen tot een orgie van geweld en terreur.

De wantoestanden noopten tot herformulering van de doopse theologie. Menno Simons, een voormalig pastoor uit Witmarsum, bond de strijd aan met de ideologie van de profeten van Münster met zijn van de wereld afgekeerd, geweldloos christendom. Hij stond afwijzend tegenover de krijgsmacht, de eed en overheidsambten – er is geen andere heer om te dienen dan God – en legde de nadruk op levensheiliging: als gelovige moest men ‘zonder vlek of rimpel’ door het leven gaan. De volwassen (her)doop hield een gelofte in, een teken van het verbond met Christus en een breuk met de wereld en het valse geloof, en dat ging hand in hand met strenge tucht. De heiligheid noopte het ‘ware godsvolk’ afstand te doen van wereldse zaken en vermaak, wat onder andere te zien was aan de kleding van de dopers, die de calvinisten waar het op soberheid aankwam veruit wisten te overtreffen. Grof gezegd laten Simons’ volgelingen zich in Nederland tegenwoordig doopsgezinden noemen.

Aanvankelijk – we spreken de zeventiende eeuw – leefden de doopsgezinden, eerst onder Habsburgse, later onder calvinistische heerschappij, in gesloten gemeenschappen, sekten gericht op zichzelf, verketterd en vervolgd door de buitenwereld waar zij zich zo veel mogelijk van af wilden sluiten. Maar het onderscheid tussen gemeente en wereld begon vanaf 1700 steeds meer te vervagen; na een proces van voortgaande emancipatie en assimilatie wisten relatief veel doopsgezinden zich, door onder meer handel en een geslaagde

huwelijkspolitiek, een geziene plaats te verwerven in de Nederlandse samenleving.

Dat succesverhaal ziet zich vertaald in de sociaaleconomische geschiedenissen van de geslachten waaruit Taco ontsproot. Voornamelijk ambachtsmannen, gildemeesters, bootsmannen en handelaren waren ze aan het begin van de zeventiende eeuw geweest en met het stijgen van de jaren klom hun nageslacht verder op de sociale ladder. Het werden succesvolle koopmannen, fabrikteurs, uitgevers, notarissen, bankiers en hoogleraren. Sommigen vervulden vanaf het einde van de achttiende eeuw een politieke functie, ze werden gemeenteraadslid, wethouder, burgemeester, Eerste of Tweede Kamerlid. De Kuipers en de aanverwante families maakten rond 1900 deel uit van de doopsgezinde elite in Nederland.

Een belangrijk kenmerk is ook het grote aantal dominees dat de kwartierstaat van Taco bevolkt. Tientallen zijn het er. Van het geslacht Kuiper was Taco Esges Kuiper (1766-1813) de eerste predikant – ‘leraar’ – waarna in iedere opeenvolgende generatie tot ver in de twintigste eeuw een Kuiper op het preekgestoelte zou staan. Taco’s grootvader dominee Taco Kuiper Ezn (1824-1906) was daarvan de eerste die werd beroepen in Amsterdam, een positie die veel aanzien genoot doordat de stad getalsmatig de grootste gemeente van het land was, en het doopsgezind seminarie en het administratieve centrum van de doopsgezinde gemeenschap in Nederland er waren gevestigd. AK zou zijn vader opvolgen en ook in de hoofdstad op de kansel staan, waarna op zijn beurt zoon Frits – Taco’s broer – in zijn vaders voetsporen trad door na de Tweede Wereldoorlog het domineesambt in Amsterdam te bekleden.

AK kende zijn vrouw Jetje Muller al vanaf zijn jongste jeugd. De families verkeerden in hetzelfde dicht verknoopte

netwerk van de bovenlaag van de doopsgezinde gemeenschap en zij troffen elkaar 's zomers op het buiten van de familie Kuiper in Ellecom. Het was tijdens een zomerse avondwandeling aldaar dat de student theologie AK – ‘Ik weet eigenlijk niet of ik bepaald verliefd op haar was’ – ervan overtuigd raakte dat hij en Jetje zich met elkaar zouden verloven.

En zo gebeurde het op een avond, dat wij terug-kwamen van het Rheder-veer en door de donkere Middachter-alle gingen onder een zeer ernstig gesprek, waarin zij mij vroeg of ik des avonds ook altijd veel meer gestemd was om het goede te doen dan des morgens, dat ik haar mijn liefde verklaarde, waarop zij mij een zoen gaf. Toen wij daarna thuis kwamen, was zij in zeer opgewonden toestand. Het vrij talrijke gezelschap maakte muziek er werd gezongen, gelachen enz en plotseling draaide Jetje het licht uit voor de grap. Maar wij maakten van de duisternis gebruik om elkaar nog eens lichtelijk te omhelzen.

Ze was een goede partij. Jetjes grootvader Samuel Muller was hoogleraar geweest aan het doopsgezind seminarie in Amsterdam en had als zodanig een aantal belangrijke bestuurlijke ontwikkelingen binnen de doopsgezinde gemeenschap in gang gezet. Er ging dermate veel invloed van hem uit dat hij als de ‘Menniste paus’ de geschiedenis is ingegaan. Het was een familie waarin verder cultuur en wetenschap een voorname rol speelden: Jetjes vader Frederik Muller was een internationaal vermaard boekhandelaar en antiquaar en haar (half)broers Samuel Muller en Jacob Wijbrand Muller waren respectievelijk rijksarchivaris van de provincie Utrecht en hoogleraar Nederlandse taal- en letterkunde aan de Universiteit Leiden.

Voordat er van een verloving sprake kon zijn had AK van

zijn ouders eerst het kandidaatsexamen theologie moeten afleggen en toen vader Taco Ezn eenmaal naar moeder Muller-Doyer ging om de hand van haar dochter te vragen, kwam AK voor een flinke teleurstelling te staan: het verzoek werd afgewezen. De ouders Kuiper waren daarover zeer verbolgen geweest en meenden dat moeder Muller-Doyer een stokje voor het huwelijk had gestoken, omdat zij voor haar dochter een aanzienlijkere positie voorbeschikt had dan die van domineesvrouw. Een geschiktere kandidaat diende zich echter niet aan, waardoor enkele jaren later – nadat de ouders Kuiper hun trots hadden weggeslikt – toch nog een huwelijk kon worden gesloten. Eindelijk kon AK de ‘deftige juffrouw’ uit Amsterdam aan de inwoners van Rottevalle – waar hij al enkele jaren als predikant werkzaam was – voorstellen als zijn vrouw:

Allerhartelijkst was de ontvangst daar, wij werden door de boekhouder der gemeente Warner Ritskes de Boer aan het station Buitenpost afgehaald, reden in zijn boeren-wagentje naar Rottevalle, waar de kinderen der school, onder leiding van het hoofd: meester Kuipers, ons een welkomst lied toezongen. Ieder couplet van dat lied eindigde met de woorden: schenk haar tevredenheid, wat mijn jonge vrouw aanleiding gaf mij lachend in te fluisteren; ‘Ik hoop dat jij ook tevreden zult zijn’.

Niet lang daarna werd Taco geboren. AK zou nog worden be-roepen in Warga en Wormerveer, waarna hij in 1901 predikant werd in Amsterdam. Het gezin werd ondertussen nog uitgebreid met vier kinderen: Johanna (1896), Frits (1898), Esgo (1902) en Sam (1906).

***

De doopsgezinden vormden rond 1900 nog een geheel eigenstandige broederschap, maar deze was in maatschappelijk, cultureel en economisch opzicht volledig ingebed in de moderne Nederlandse samenleving. Doopsgezinden beschouwden zichzelf in de eerste plaats als burgers van de moderne natiestaat Koninkrijk der Nederlanden; de doopsgezinde identiteit kwam op de tweede plaats.

Ook op theologisch vlak was de 'ware gemeente Gods' opgegaan in de bredere protestantse geloofsgemeenschap en werd daarvan slechts nog met accentverschillen onderscheiden. Er lag nog steeds veel nadruk op de eigenstandigheid van de afzonderlijke gemeenten, men schuwde kerkelijke dogma's en een teveel aan hiërarchie. De volwassenendoop bleef gehandhaafd en werd voorafgegaan door een persoonlijke en op schrift gestelde belijdenis, een nieuw begin waarin men verantwoordelijkheid neemt voor de verbetering van de wereld, de heilsverwachting die begint bij jezelf. Maar theologische debatten werden veeleer gevoerd langs de scheidslijnen 'modern' en 'antimodern' en 'verlicht' versus 'orthodox', dan over het onderscheid 'doopsgezind' versus 'niet-doopsgezind'.

Net als zijn vader was AK een orthodox-ethisch predikant en 'beslist anti-modern'. De rond 1840 in zwang geraakte moderne richting beoogde kerk en theologie te laten aansluiten bij de verlichte, rationalistische tendensen in de cultuur. Men stond een historische Bijbelinterpretatie voor en men verzette zich tegen het beeld van een God die door wonderen of bijzondere natuurverschijnselen interenieert in deze werkelijkheid. De Bijbel was volgens hen geen openbaring, en zonde en verlossing waren achterhaalde begrippen. Door AK werd deze moderne interpretatie afgewezen. Hij bepleitte in navolging van zijn leermeester en vriend, de Nederlands-

Hervormde theoloog Pierre Daniel Chantepie de la Saussaye, een ethische beleving van het Bijbels geloof. Ethici trachtten de tegenstelling tussen geloof en rede te boven te komen door te benadrukken dat de manifestatie van het objectieve karakter van de waarheid zich niet in het verstand voordeed, maar in het geweten, het leven en handelen van de christen. Zij poogden het geloof terug uit de feitelijkheid te trekken en prevaleerden de vragen van het hart boven die van het verstand. Het wonder bestond, waar het AK aanging.

AK was een getalenteerd kanselredenaar, sprak zonder pathos, maar met evangelische eenvoud en een directe stijl. Wanneer hij op zondag moest preken zat de Singelkerk in Amsterdam tot de nok toe gevuld, ook met niet-doopsgezinden. De woorden, voor het grote gehoor uitgesproken, vonden als vanzelfsprekend hun weg naar het huis van het gezin Kuiper aan de Keizersgracht 13. Daar werden het leven, het gevoel, de ontwikkelingen en gebeurtenissen op het wereldtoneel, in de straten van Amsterdam en in de beslotenheid van de familiekring uitgelegd aan de hand van het Oude en het Nieuwe Testament; oplossingen voor problemen werden gevonden in de getuigenissen van het leven van Jezus Christus.

Volgens Leni hadden AK en zijn voorouders als huisvaders een speciaal stempel gehad, er hing een soort waas om hen heen, omdat ze geestelijk leidsmannen waren geweest binnen de doopsgezinde gemeenschap en voorgingen in zaken van geloof en gevoel. Iets van dit beeld is gevangen door Johanna ‘Hannie’ Kuiper, die een gevierd kinderboekenschrijfster werd en aan het begin van de jaren dertig van de twintigste eeuw de sterk autobiografische *Kinderherinneringen* optekende en Taco als Petertje een plek heeft toebedeeld aan de met witte ontbijtbordjes gedekte tafel:

Om de tafel zaten vader en moeder en Petertje, die heel zoet zijn handjes gevouwen had en 't hoofdje gebogen hield, zoals het hoorde. Fransje* zat in den kinderstoel en speelde met zijn lepel: die was nog klein en dom. Dicht bij de deur op houten stoelen, zaten Trijntje en Corrie, die maar even waren binnengekomen. Ze gingen straks weer naar de keuken, waar ze woonden en lief waren. Hier leken ze wat slordig, alsof ze er maar per ongeluk zaten en toch kwamen ze elke dag als vader voorlas uit 't groote boek. Van wat er in 't groote boek stond, begreep je niets, en daarom was 't zo heerlijk, er naar te luisteren. Je hoorde 't aan vaders stem, dat het allemaal heel bijzonder was en heel echt (...) Vader heeft in het grote boek gelezen over God. Nu doet hij zijn ogen dicht (...).¹

***

Juist de moderne richting kende een grote populariteit binnen de doopsgezinde broederschap. In zijn *Herinneringen* beklaagde AK zich over de gevolgen die dat had voor zijn carrière. Vooral toen hij net was afgestudeerd werd hij iedere keer afgewezen als hij 'op beroep' ging preken bij een gemeente, omdat hij niet modern was. De gemeentes zouden in sommige gevallen zelfs voor hem zijn gewaarschuwd door zijn concurrenten. Maar wellicht nog belangrijker dan de invloed die de theologische discussie op de start van AK's carrière als dominee had, was dat vlak voor zijn huwelijk met Jetje bleek dat zij 'modern' was geworden en zijn geloofsopvattingen niet kon delen. Hij schreef daar later over:

* Broertje Frits

Ik vermoedde volstrekt niet dat zij naar links was gegaan. En de brief, die mij hiervan op de hoogte stelde, was inderdaad een groote teleurstelling. Ik geloof niet, dat ik eraan gedacht heb daarom onze verbintenis te verbreken; maar ik gevoelde toch wel dat hier een moeilijkheid uit zou voortkomen. Ook is – ik kom daar nog wel op terug – ons verschil in godsdienstige opvatting inderdaad wel moeilijk geweest.

Op deze problematiek kwam AK evenwel niet meer terug, maar het is voorstelbaar dat waar geloofszaken een hoofdzaak zijn in het leven, meningsverschillen over dit onderwerp tot spanningen binnen de relatie en het gezin hebben geleid.

Uit AK's *Herinneringen* blijkt echter vooral dat het gezin goed en evenwichtig functioneerde. Veelvuldig prees hij zijn in 1935 overleden vrouw Jetje voor haar inspanningen om het gezinsleven te organiseren en de wijze waarop zij hem bijstond in tijden van ziekte of andere crises. In iedere gemeente waar AK beroepen werd, was ze een onmisbare steun in het gemeentewerk. Over zijn gelukkigste jaren op de Keizersgracht 13 in Amsterdam – waar het gezin in 1907 ging wonen – schreef hij dat ondanks zijn drukke werk het huiselijk leven daar niet onder geleden heeft, en dankte daarvoor zijn vrouw:

Ik zie de groote kring nog voor mij, wanneer wij aan tafel zaten: mijn vrouw, de vijf kinderen, onze kinderjufvrouw en dan in latere jaren een of twee huisgenooten, die bij ons inwoonden (...) De rustige harmonische sfeer die er in ons gezin heerschte, was stellig voor een goed deel te danken aan mijn vrouw, die altijd even opgewekt was en wier gezondheid steeds uitstekend mocht wezen.

Dit beeld van sereen geluk, harmonie en kalmte staat in schrill contrast met de herinneringen die een aantal van de kinderen Kuiper aan hun jeugd bewaarden. Van de hand van Taco zelf zijn die niet overgeleverd, maar Leni stelde dat hij zijn gehele jeugd ongelukkig was geweest. Vooral gedurende zijn lagereschooljaren; zijn moeder zou in die periode tegen hem hebben gezegd – Leni benadrukte dat Taco deze jeugdherinnering zelf aan haar verteld had – dat ze wilde dat hij niet zo ongelukkig was. Angst had Taco ook gekend in zijn jeugd. Aan het werk van Smeding – *Qui perd gagne* – is de in de inleiding geromantiseerde anekdote van het jongetje dat in het maanschijnsel bij het riviertje de Lits zijn angsten probeert te overwinnen ontleend:

[Taco was]in de tweede plaats van een moed, die geen bangheid meer kende. Als jongen zou hij deze wel hebben gekend en toen was hij een nacht in een greppel gaan liggen om ze zo hevig mogelijk op zich te laten inwerken en daarna te overwinnen – sindsdien was hij ervan bevrijd.

Dat Taco niet altijd even gelukkig was, is niet in zijn geheel voorbijgegaan aan AK. Zo merkte hij op dat Taco met weinig plezier naar de lagere school ging – zowel in Warga als in Wormerveer – en dat hij als jongeling schuw van aard was. Hij vroeg zich af of hij soms niet te streng was geweest: ‘(...) ik heb hem zelfs eenmaal opgesloten in den stal, die bij de pastorie was. Ik schaam mij daar nog voor, ofschoon ik veronderstel, dat deze opsluiting van zeer korten duur is geweest.’ Maar voor het ongeluk van Taco en de andere kinderen zocht hij de oorzaak niet in de opvoeding of de dynamiek van het gezinsleven.

Daar dacht Esgo anders over; hij schreef in 1973 in een brief aan zijn broer Frits dat hijzelf een angstige en eenzame

jeugd had gehad.² Hij was van mening dat een deel van zijn ‘ongeluk’ te wijten viel aan de verhoudingen binnen het gezin en dat er een gebrek was aan moederliefde: ‘(...) ik kan mij tenminste niets herinneren van warmte en koestering die ik als kind ondervonden zou hebben,’ schreef hij aan Leni.³ De sfeer in het gezin beoordeelde hij dan ook als volgt: ‘(...) aan mijn kindertijd bewaar ik niets dan negatieve herinneringen.’ Jetje was daar volgens hem debet aan: ‘(...) hoewel ik gelukkig geen wrok tegen haar koester, variëren mijn gevoelens tegen haar nog altijd van afweer tot afkeer.’⁴

De verstandhouding binnen het huwelijk was niet zo goed als AK dat in zijn *Herinneringen* deed voorkomen. Althans niet in de ogen van zijn zoons. Esgo schreef dat AK en Jetje slechts ‘dankzij genade’ aan echtscheiding wisten te ontkomen. Over de exacte moeilijkheden tussen zijn ouders wist hij echter niet veel meer uit eigen herinnering. Hij moest putten uit de verhalen van Taco, schreef hij Leni in een brief en hij liet verder achterwege de problemen inhoudelijk te beschrijven.⁵

Taco zelf was volgens Leni ‘diep onder de indruk’ van het huwelijk van zijn ouders dat ‘aan vreugde had ingeboet’, doordat moeder Jetje geen plezier had in seks. In een interview dat medio 1981 werd afgenomen door Jos Huber – studente sociologie en ‘hulp’ van Leni – vertelde ze dat bij de eerste kennismaking met haar schoonouders AK tegen haar zou hebben gezegd: ‘Mijn vrouw houdt niet van seks.’⁶ AK zelf vermeldde ook een zekere terughoudendheid op het gebied van seksualiteit aan het begin van hun huwelijk, een houding waaronder hij leed: ‘Ik geloof, dat zij tegen de vereniging, tegen het gehuwde leven wat opzag, niet recht wist of zij ook lichamelijk zich aan mij geven kon. Zij was doorgaans zeer getireerd.’